

kultúrákban és kisugárzási területükön. Az ábrázolások legszebb sorozatát az V. sz. második felében kezdődő boióitai sírsztélék nyújtják a thébai múzeumban.²⁷ Lipperheide klasszikus munkájában nem egy antik sisakot reprodukál ráillesztett aranydiadémával, s ha ezek közül néhány modern összetételnek látszik is, mások bizonyosan eredetiek, annál is inkább, mert a szokást ásatáson feltárt harcos-sírban is megfigyelték, elsősorban etruszk, ritkábban kelta sírokban;²⁸ a budapesti Szépművészeti Múzeum is őriz egy kelta sisakot, amelyre etruszk aranydiadémát erősítettek, s az i. e. IV—III. századra keltezhető. Mind az aranynak, mind általában a diadémának funerális jelentését ismerve,²⁹ alighanem az elesett harcos héróizálásának egy formáját láthatjuk a szokásban. A diadéma, és éppen aranyból készült diadéma megjelenése halottak fején egyébként az ókornak szinte valamennyi kultúrájában megtalálható, s így Párducz utalását megléteére Krajna és Karinthia területének Hallstatt C. kultúrájában az eredet kérdésében nem szabad döntőnek tartani. Nem jelenti ez azonban azt, hogy egyetértünk Párducz feltevéssel az ártándi diadéma helyi származásáról. Fő díszítő motívumának (amelyet nem igen tudnék a pápaszemes spirálisokból levezetni) és díszítő szisztémájának hallstatti párhuzamai, továbbá a motívum elterjedtsége a VI. századi etruszk művészetben inkább azt látszanak valószínűvé tenni, hogy Nyugatról importált darabbal állunk szemben; a darab egyedülálló volta miatt azonban a kérdés végleges eldöntése ma még aligha lehetséges.

*

A Keleti Alpok és a Felső-Tisza vidékének kapcsolatai szempontjából nagyjelentőségű a keresztfülveretes edények eredetének meghatározása. Párducz egyfelől lazának mondja az ártándi típusu bográcsok genetikai összefüggését a felső-tiszai Hallstatt B-csoporttal, másfelől feltételezi, hogy a felső-tiszai területen a Hallstatt B. végén nem szakadt meg, hanem tovább folyt az ikerveretes bográcsok készítése, bár nem exportképes formában; így azt kellene gondolni, hogy helyi műhely működését feltételezve mégis délnyugatról hozott impornak tartja az ártándi bográcsot, ami ebben a formában nem látszik meggyőzőnek. A kérdésnek azonban tágabb perspektívája is van. Párducz, a korábbi kutatások eredményeire építve, a keresztfülveretes edények két földrajzilag eléggé távolálló központját feltételezi a Felső-Tisza és a Keleti Alpok vidékén. A legfinomabb tipológiai megkülönböztetések sem tudják valószínűvé tenni azt, hogy a két központban a típus egymástól függetlenül alakult ki; egyiknek a kettő közül korábbinak s a másikhoz viszonyítva eredetibbnek kellett lenni. Bármennyire is megvan a valószínűsége annak, hogy ez a felső-tiszai központ volt, ezt a kérdést egyetlen tárgytípus vizsgálata alapján aligha lehet eldönteni. A felső-tiszai bronzedények és kultúráik teljes vizsgálata válik itt mind égetőbb feladattá,³⁰ annál is inkább, mert az ottani edénytípusok közül nem egy régen számontartott, de részleteiben soha nem vizsgált szoros kapcsolatot mutat itáliai, elsősorban etruszk darabokkal, s könnyen lehetséges, hogy e terület anyagának alapos feldolgozása meglepő új választ ad majd az Itália és az ÉNy-i Alpok vidéke közötti kulturális elsőbbségnek Merhart és iskolája révén kiélezett kérdésére.

HARMATTA JÁNOS

KIMMEREK ÉS SZKÍTÁK*

Az újabb kutatás a magyarországi szkíta korról foglalkozó korábbi irodalomhoz képest összehasonlíthatatlanul nagyobb figyelmet fordít a leletek ethnikai meghatározására. Ennek két szempontból is nagy a fontossága. Egyrészt az i. e. VI—V. század,

²⁷ A. Rumpf: Malerei u. Zeichnung, Handbuch d. Arch. 6. Lfg. München, 1953. 117—8, további irodalommal. Egy töredéket nemrégiben a Louvre-nak sikerült megszereznie (közöletlen).

²⁸ E. Brizio: Mon. Ant. 9 (1901) 721—2.

²⁹ Acta Ant. Hung. 5 (1957) 45—93.

³⁰ Jelentős lépés efelé Jósza András feltárásainak most közzétett anyaga: *Kemenczei T.*: A nyiregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve 6—7 (1963—64) 19—45 és I—LXXI. tábla.

* Részlet a Párducz Mihály «Magyarország szkíta kora» c. doktori értekezéséről készített opponensi véleményből.

amelybe a tárgyalt leletek tartoznak, már történeti kor, amelyre vonatkozólag írásos forrásokkal is rendelkezünk. Így tehát megvan a lehetősége annak, hogy anonim régészeti kultúrák helyett konkrétan meghatározható ethnikumok anyagi kultúrájáról beszéljünk. Másrészt e korszakban az élénk ethnikai és kulturális kapcsolatok, hadjáratok és vándorlások az anyagi kultúra számos elemét, tárgytipusát hatalmas területeken egyöntetűvé formálják. Elég, ha arra utalunk ezzel kapcsolatban, hogy a háromélű, köpüs, ún. «szkíta» nyílhegy e korszakban Belső-Ázsiától kezdve egészen Nyugat-Európaiáig elterjed. Még beszédesebb a következő példa. Persepolisban, az *apadāna* keleti lépcső-feljárójának reliefjén egy olyan saka ló ábrázolását láthatjuk, amelynek kantáratához háromfüles zablalodaltag kapcsolódik, két kisebb szélső és egy nagyobb középső füllel, az orrszíz és pofaszíz, továbbá a tarkószíz és pofaszíz találkozását pedig egy-egy madárcsőralakú fémdísz ékesíti. Ennek az V. századi saka kantáratnak minden elemét megtaláljuk a VI—V. században Kelet-Európában. Nyilvánvaló, hogy ilyen körülmények között tipológiai alapon nem lehet az egyes ethnikumokat egymástól szétválasztanunk, hanem sokkal bonyolultabb és finomabb módszereket kell kidolgoznunk.

Ezrei el is jutottunk a magyarországi szkíta kor egyik alapvető problémájához: milyen ethnikumot tehetünk fel ebben az időben az Alföldön és Erdélyben? A korábbi kutatás nem kételkedett abban, hogy a Magyarországon előkerülő ún. «szkíta» leletek valóban szkíta ethnikumról tanúskodnak. Az utóbbi évtizedekben azonban nálunk többen is rámutattak az ún. «szkíta» leletek helyi elemeire. Még negatívabb álláspontot figyelhetünk meg a szovjet kutatók egy részénél, akik teljesen tagadják, hogy Magyarország területén valaha is szkíták éltek volna. A szovjet kutatóknak ez az álláspontja szorosan összefügg azokkal az újabb kísérletekkel, amelyek a szkíták településterületét Ukrajna steppevidékére akarják korlátozni, s az erdős steppe «szkíta» leleteit más ethnikummal, elsősorban a szlávokkal hozzák kapcsolatba. Mivel a magyarországi «szkíta» leletek főleg az erdős steppe «szkíta» leleteivel állnak kapcsolatban, magától értetődik, hogy ha utóbbiak nem a szkíták régészeti hagyatékát képviselik, akkor a velük összefüggő magyarországi «szkíta» leleteket sem lehet a szkítáknak tulajdonítani.

Párducz Mihály e problémát azzal a feltevéssel igyekszik megoldani, hogy a magyarországi szkítakori leletcsoportok alapethnikuma helyi eredetű, azonban i. e. 540 és 490 között a Dnyeper-vidékről Erdélyen keresztül szkíta népelemek hatoltak be, s ezek hatása alatt jött létre itten a szkíta elemekkel telített szkítakori kultúra. Ennek az elgondolásnak szembetűnő nehézsége az, hogy a magyarországi «szkíta» leletek többsége a dél-oroszországi erdős steppe «szkíta» leleteivel függ össze, s ha utóbbiak nem tekinthetők a szkíták hagyatékának, akkor a magyarországi szkíta leleteket sem lehet a szkítákkal ethnikailag összefüggésbe hozni. A kutatásnak ebben az állapotában joggal merülhet fel az a kérdés, hogy egyáltalán mi is az alapja a szkíta leletek körülhatárolásának. S hogy a kérdés még bonyolultabb legyen, egyúttal nemcsak a szkíta leletek térbeli, hanem időbeli kiterjedését is figyelembe kell vennünk.

A szkíta régészeti leletek meghatározásának kiindulópontját természetesen a szkítákra vonatkozó írásos forrásadatok jelentették és jelentik ma is. Ebben bizonyára minden kutató megegyezik, annál nagyobbak azonban az eltérések közöttük az írásos források felhasználása és értékelése tekintetében. Érdemes ebben az összefüggésben M. Rostowzewnek, egy olyan kutatónak, aki mind a szkítákra vonatkozó írásos forrásokat, mind pedig a «szkíta» leleteket kitűnően ismerte, megvizsgálni a szkíták régészeti hagyatékára vonatkozó felfogását. Rostowzew, amikor az i. e. VI—III. századi szkíta kurgánmetkezések áttekintésének általános szempontjait ismerteti (Skythien und der Bosphorus. I. 270 skk.), nem szkítákról, hanem a dél-orosz steppéken ebben az időben fennálló egyöntetű kultúráról beszél, amelynek pontos földrajzi határait körülírni egyelőre még nem sikerült, de amely mindenesetre messze kiterjed mind kelet, mind pedig nyugat felé. Ennek a kultúrának Rostowzew öt vagy hat összetevőjét különbözteti meg: a helyi őskori kultúra elemeit, a görög, az iráni és speciálisan a perzsa, a kaukázusi és a szibériai összetevőket. Így szerinte kétségtelen, hogy amit a kimmerek és a szkíták Dél-Oroszországba hoztak, sem egyszerű, sem pedig teljesen eredeti nem volt. Úgy gondolja, arról is le kell mondanunk, hogy különválasszuk, mit hoztak a kimmerek ide és mi származik a szkítáktól. Mint láthatjuk, eddig a pontig Rostowzew lényegében véve a régészeti kultúra fogalmában gondolkodik, s a leletek pontos ethnikai meghatározásáról már eleve lemond. Az általa «szkíta kultúra» néven az i. e. VI—III. századból összeállított leletek fedik a megtelepült őslakosságot és a nomád irániakat, s fedik a kimmereket és a szkítákat is. Egy ponton lépi csak át Rostowzew a régészeti kultúra fogalmának kereteit, amikor végül is felfogását abban összegezi, hogy «szkítának (csak) a tágas dél-oroszországi steppevidék felső társadalmi rétegeinek i. e. VII—III. századi kultúráját kell neveznünk».

Rostowzew «szkíta» fogalma tehát rendkívül rugalmas és lényegében véve nem ethnikai kategória, hanem egy az i. e. VII—III. századokban hatalmas területen elterjedt régészeti kultúra jelölésére szolgált, amely igen különböző ethnikumokat foglalt magában, többek közt a kimmereket is. Amikor Rostowzew «szkíta» fogalma bizonyos mértékben megközelíti a történeti ethnos fogalmát, akkor is inkább társadalomtörténeti kategóriába megy át, amely szűkebb is, tágabb is, mint a «szkíta» ethnikai megjelölés tartalma. Mert ezek szerint a szkíta köznép kívül esik a «szkíta» kultúra keretén, viszont a «szkíta» kultúrát képviselő felső társadalmi rétegek a szkítán kívül más ethnikai elemeket is magukba foglalhatnak.

Nem véletlenül elemeztük ilyen behatóan Rostowzewnek a szkíták régészeti hagyatékára vonatkozó felfogását. Ez egyrészt megmutatta, hogy Rostowzewet mind követői, mind pedig támadói félreértették, amennyiben «szkíta» fogalmát ethnikailag átértelmezték. Valójában Rostowzew «szkíta» fogalma, ha ethnikai és történeti tartalmában vizsgáljuk, sokkal szűkebb, mint bármelyik kritikusaé. Másrészt elemzésünk azt is szemléltetni kívánta, hogy Rostowzew, a szkítákra vonatkozó antik forrásanyag és a «szkíta» régészeti leletek alapos ismeretében sem tudott eljutni a szkíták régészeti leletanyagának különválasztásáig. Ez jól mutatja, hogy milyen bonyolult problémával állunk szemben.

De térjünk most vissza kiindulópontunkhoz, a szkítákra vonatkozó antik forrásokhoz. Éppen egy negyedszázada, hogy doktori értekezésemben kimutattam, hogy Hérodotos különleges helyet foglal el a szkítákra vonatkozó antik források között. Míg a korábbi és későbbi görög íróknál a «szkíta» név bármelyik északi népet jelölheti, addig Hérodotos a *nyelvi* és a *népszokások* alapján élesen különválasztja a szkítákat a többi nem-szkíta népektől. Arra is rámutattam annak idején, hogy Hérodotos a szkítákra vonatkozó értesüléseit Olbiában, Ariapeithés szkíta király kincstárnokától szerezte, tudósításai tehát a szkíták ethnikumára vonatkozólag teljesen hiteleseknek, és az antik irodalomban egyedül megbízhatóknak tekinthetők. Hérodotos szerint a szkíták területe a Dunától a Donig terjed, befelé a szárazföldön pedig kb. 750—800 km távolságra nyúlik. Ebbe a területbe tehát Kiev, Poltava, Voronyezs vidéke bőségesen beleesik. Hérodotos Olbiából szemlélvé Skythia területét a következő szkíta törzseket sorolja fel: a Dnyepertől nyugatra laknak a kallippidák, az alizónok és a szántó szkíták, a Dnyepertől keletre pedig a földművelő szkíták, a nomád szkíták és a királyi szkíták. Ezenkívül Hérodotos a nomád szkítáknak még három törzsét említi, bár lehet, hogy utóbbi esetben inkább bizonyos társadalmi, mintsem törzsi tagolódással állunk szemben.

Ha most összevetjük Hérodotos leírásával a steppe és erdős steppe szkítakori leletcsoportjait (vagy ha úgy tesszük: kultúráit), akkor a következő képet kapjuk. A Szeret, Prut, Dnyeszter és Bug folyása mentén, tehát Olbiától nyugatra az északnyugati dnyesztervidéki vagy nyugat-podóliai, a moldvai és a bugvidéki vagy dél-podóliai leletcsoportokat találjuk. Olbia vonalától keletre a Donig terjed a steppei katakombás temetkezések csoportja, az erdős steppe övezetében pedig a kievi vagy dnyepervidéki, a sulavidéki, más felosztás szerint a vorsklavidéki és charkovi, továbbá a voronyezsi vagy közép-donvidéki csoportok helyezkednek el. Ha Hérodotos szkíta népeit megkíséreljük e leletcsoportokkal összekapcsolni, akkor azt kell figyelembe vennünk, hogy Hérodotos adatai saját, erősen geometrikus jellegű és sematikus térképére vonatkoznak, amely a valóságos földrajzi helyzetet meglehetősen eltorzítja. Így pl. Hérodotos leírása alapján azt gondolhatnánk, hogy a kallippidák Olbia környékén éltek, más forrásokból azonban tudjuk, hogy területük egészen a Dunáig ért. Mindezt figyelembe véve tehát a kallippidákat a moldvai, az alizónokat a bugvidéki vagy dél-podóliai, a szántó szkítákat pedig a dnyesztervidéki vagy nyugat-podóliai kultúrával hozhatjuk kapcsolatba. Az alizónoknak a bugvidéki csoporttal való azonosítását úgyszólván biztossá teszi Hérodotosnak az az adata, hogy a Bug és a Dnyeszter az alizónok területénél közelítik meg egymást. Ami a további szkíta törzseknek az egyes leletcsoportokhoz való kapcsolását illeti, kétségtelen, hogy a nomád és királyi szkítáknak Hérodotostól leírt területe pontosan fedi a steppei «szkíta» katakombás temetkezések elterjedését, amelynek szélső pontjaiként egyrészt Olbia és a Don-torkolat, másrészt Dnyepropetrovszk és Szimferopol jelölhetők meg. Mivel Hérodotos földművelő szkítáinak területe a nomád szkítákétól északabbra kezdődik s a Dnyeper mentén húzódik észak felé, aligha lehet kétséges azonosításuk a tágabb értelemben vett dnyepervidéki, azaz a dnyepervidéki, sulavidéki, vorsklavidéki és charkovi (sőt esetleg a voronyezsi) leletcsoportokkal.

Mint láthatjuk, Hérodotos tanúbizonysága alapján az Al-Duna és a Don közötti területen a steppe és az erdős steppe valamennyi ún. «szkíta» kultúrája ethnikumának a szkítákat kell tartanunk. És e következtetés tekintetében megvan a lehetőségünk arra, hogy a történetírás atyjának hitelességét ellen is őrizzük. Ezt a lehetőséget a nagy dél-

oroszlági folyónevek kínálják. Ha ezeket megvizsgáljuk, kiderül, hogy valamennyi, Hérodotos által a szkíták területén említett folyónév, tehát *Tiarantos*, *Tyras*, *Hypanis*, *Borysthenés*, *Gerros*, *Pantikapés*, *Hypakyris*, *Tanaís* iráni azaz szkíta eredetű. Felmerülhet természetesen az a gondolat, hogy e folyók felső folyása mellett esetleg más ethnikum élt, s hogy e folyók felső folyásának így más neve volt. E lehetőség kétségtelenül fennáll azokban az esetekben, amikor a keleti szlávok e folyóknak nem az iráni nevet vették át. Ez a helyzet a *Tiarantos* esetében, amelynek mai *Szeret* neve nem származhatik a szkíta alakból. A Kárpátok keleti lejtőjén és a Szeret vidékén tehát valószínűleg nem-szkíta ethnikummal vagy nem-szkíta ethnikummal is kell számolnunk. A többi esetben azonban kétségtelen, hogy a keleti szlávok a folyók iráni neveit vették át, tehát e folyók felső folyása mentén is iráni lakosságot kell feltennünk. Ha nem így volna, akkor a keleti szlávok a folyók felső folyásának nem-szkíta nevét vették volna át, épp úgy, mint a Volga esetében, ahol kelet felé való előnyomulásuk során először a felső folyás finnugor eredetű *Vclga* nevét ismerték meg, s így ez honosodott meg náluk, nem pedig a középső és alsó folyás *Itil* neve.

Mivel a Dnyeper folyásának Kiev körüli szakasza esik legnyugatabba, a nyugatról kelet felé vándorló keleti szlávok ezen a szakaszon ismerhették meg először a folyót és vehették át a folyó iráni nevét. Így a Dnyeper esetében a felső folyás mentén már számolhatunk nem-szkíta lakossággal. A többi tárgyalt folyónál azonban a név átvételét csak a felső szakaszon képzelhetjük el. Arra is van lehetőségünk, hogy a déloroszlági folyónevek átvételének időpontját a szlávok részéről közelebbről meghatározhassuk. Ez az átvétel nem a szkíta korban történt, mert a keleti szlávok e folyóknak nem szkítai, hanem szarmatakori neveit vették át. Így többek közt a mai *Dnyeszter* és *Dnyeper* folyónevek nem a szkíta *Tyras* és *Borysthenés*, hanem a szarmata *Danastis* és *Danapris* folytatásai. Mindezt figyelembe véve önmagától eszik Tyerenzskinnak az a feltevése, hogy az erdős steppe szkíta kori leletsoportjainak ethnikumában szlávokat kell látnunk. Egy szkíta folyónév van csak, amely a szlávok esetleg már a szkíta korban megismerhettek, ez a *Prut*. A szkíta korban való átvétel ténye azonban ennél sem bizonyítható, mert a későbbi időkből nincs adatunk a folyó nevére.

Az elmondottak alapján nem vehető komolyan számításba Grakovnak és Meljukovának az az elképzelése sem, hogy «szkítának csak a Fekete-tenger vidéke tulajdonképpeni steppei kultúráját lehet nevezni» és hogy a «tulajdonképpeni szkíták — iráni nyelvű, részben nomád, részben megtelepült rokon törzsek, amelyek a Fekete-tenger északnyugati vidékén és az Azóvi-tenger vidékén az aránylag kis steppei területet tartották kezükben», míg az erdős steppe leletsoportjai mögött álló ethnikum nyelvi hovatarozását még nem sikerült megállapítani, de lehetséges Tyerenzskin protoszláv elgondolása, viszont a dnyesztervidéki leletsoport pedig a thrákokhoz tartozhat (ezt azonban Tyerenzskin tagadja). Grakov és Meljukova elgondolásának alaphibája abban rejlik, hogy a szkíta kultúra fogalmát az állatstílus, a fegyverzet és a lőszerszám alapján, tehát tipológiai alapon határolják körül, s az így nyert régészeti kultúrát közvetlenül azonosítják a történeti szkíta ethnos fogalommal. Így végeredményben csaknem szóról-szóra Rostowzew fentebb idézett következtetésére jutnak, amely azonban éppen az említett három lelettárgycsoportot — nyilvánvalóan helyesen — csak a szkíták felső társadalmi rétegeinek tulajdonítja.

Hérodotosnak a szkíta törzsek kiterjedéséről rajzolt képe az i. e. 450 körüli évekből származik, és érvényessége Dareios hadjáratáról szóló elbeszélése alapján legalábbis az i. e. 520 körüli évekig visszamenőleg bizonyítható. E körülmény számos további problémát vet fel. Ha a Szerettől nyugatra szkíta ethnikummal nem számolhatunk, hogyan ítéljük meg az ún. «szkíta» leleteket Erdélyben és Magyarországon. Felmerül továbbá az a kérdés, mikor alakultak ki a Dél-Oroszlágnak Hérodotos által leírt ethnikai viszonyai, milyen viszony áll fenn ethnikai, kronológiai és régészeti szempontból a kimmerek és szkíták között, és mennyiben számolhatunk a szkíták között idegen ethnikai szubsztrátummal vagy a környező területeken szkíta szubsztrátummal.

E kérdések közül vegyük először a szubsztrátum kérdését. Hérodotos figyelmét nem kerülte el, hogy a Krim-félszigeten a szkítákon kívül egy tölték elütő nyelvű ethnikum is él, a taurosok. Mint egy 1943-ban a Kőrösi Csoma Társaságban a «szkíta» népnév eredetéről tartott előadásomban kimutattam, a taurosokban az északnyugati kaukázusi nyelvek csoportjához tartozó ethnikumot kell látnunk. Az északnyugati kaukázusi nyelvek területe ugyanis az i. e. I. évezredben még a Kubán-vidékre és a Krim-félsziget egy részére is kiterjedt. A taurosokon kívül Hérodotos a szkíták lakta területen más idegen ethnikumot nem említ, pedig e területnek nyugati részét különösen jól ismerte. Hérodotos hallgatása semmiesetre sem véletlen. Azt jelenti, ez hogy ha volt is e területen korábban nem-szkíta lakosság, akkor az nyelvében és szokásaiban annyira közel állt

a szkítákhoz, hogy Hérodotos korában már semmiesetre sem számított a szkítáktól elütő ethnikumnak. Ez mindjárt felveti a kimmerek problémáját.

Ezzel kapcsolatban először is arra kell rámutatnunk, hogy a thrák-kimmer fogalmat, amelynek tarthatatlanságát régészeti szempontból már csaknem húsz évvel ezelőtt kimutattam, továbbá a thrák ethnikumnak a Kárpátok medencéjében és Dél-Oroszországban törőlnök kell a tudományos kutatásból. Az ezzel kapcsolatos és mindmáig újra meg újra felbukkanó elméletek még a nyelvtudománynak arra a megállapítására mennek vissza, amely szerint a geták és dákok a thrákkal azonos nyelvet beszéltek, s így lényegében thrákoknak tekinthetők és nevezhetők. Az utóbbi években azonban ezzel a felfogással szemben kiderült, hogy a thrák és a dák két egymástól teljesen elütő indoeurópai nyelv, amelynek fejlődése egymástól már jóval az i. e. I. évezred előtt elkülönült. A thrák a pelasz nyelvvel együtt a kisázsiai indoeurópai nyelvek csoportjához tartozik, s elterjedésének északi határa az i. e. I. évezred elején már a Haimos hegység volt. A dákok ezzel szemben egy másik indoeurópai nyelv- ill. népcsoporthoz tartoznak, amelynek tagjai rajtuk kívül még a geták, a moisosok, a dardanok, a koistobokosok és a karpok. Mint az antik forrásokból megállapítható, e népek településterülete az i. e. I. évezred elején magában foglalta a Keleti Kárpátok keleti lejtőit, Erdélyt, Kisvlachiót és a Havas-Alföldet, a Duna és a Haimos hegység közti területet, Dobrudzát, a mai Jugoszlávia keleti részét egészen Skopjeig, továbbá Kisázsia északnyugati részét. E népcsoportnak ez a településterülete az i. e. II. évezred II. felében alakult ki, amikor a moisosok és a dardanok egy része a Balkánfélszigeten keresztül bevándorolt KisÁzsiába. Lehetséges, hogy ezt megelőzőleg településterületük a Kárpátoktól keletre még messzebb kiterjedt.

Bennünket most e népcsoportból főleg a koistobokosok és a dákok érdekelnek. A koistobokosok településterülete nagyjából a kustánfalvi kultúra elterjedésével esik egybe, utóbbi tehát e dákokkal rokon törzzsel hozhatjuk összefüggésbe. A dákok Erdélyben éltek, azonban a történeti forrásokban nevük csak jóval később fordul elő. Hérodotos Erdély területén helyettük az agathyrrosokat említi. Hogyan viszonylik e két nép ill. ethnikai megjelölés egymáshoz? Az agathyrrosok ethnikumának megállapításárákét támpontnak van. Ezek közül az egyik az, hogy Hérodotos szerint nem-szkíták voltak, sőt a szkítákkal az 520-as években egyenesen ellenséges viszonyban állottak. A másik támpont maga az agathyrrosok neve, amely iráni eredetű s egy iráni **ākā-druša-* alakra megy vissza, továbbá királyuknak, Spargapeithésnek a neve, amelyet pedig egy iráni **Spar-ga-pīθa-* alakból magyarázhatunk. Ezek alapján az agathyrrosokat nem-szkíta, de iráni népnek kellene tartanunk. Ez az eredmény bizonyos mértékben ellentétben áll azzal a ténnyel, hogy később ugyanezen a területen a dákokat találjuk, akik nem-iráni nyelűek, s a forrásokban e két népnév olyan hirtelen váltja fel egymást, mintha az egyik ethnikum hirtelen eltűnt, a másik pedig egyszerre ott termett volna. Az agathyrrosokat utóljára Aristotelész említi 340–330 körül, s hogy ez nem csak irodalmi reminiscencia nála, mutatja, hogy a korábbiakhoz képest új adatokat közöl róluk. A dákok először Menandrosznál bukkannak fel 310 körül mint rabszolga-szereplők a komédiában. Figyelembe véve, hogy a leletanyagban olyan éles változás nem következik be, hogy abból egyik ethnikumnak egy másikkal való teljes felváltására gondolhatnánk, az egész problémát legkézenfekvőbb következőképpen megoldanunk. Az agathyrrosok Erdélyben egy nem-szkíta, de iráni nyelvű vezetőréteget alkották a dákoknak, amely oda mindenesetre az 530 körüli évek előtt vándorolt be, s amely ott a hatalmat 340 tájáig a kezében tartotta. Az agathyrros vezetőréteg uralmát azonban ezidőtájt valamilyen esemény, valószínűleg a kelták vándorlása megdőntötte, s ez lehetővé tette, hogy az Erdély lakosságának túlnyomó többségét kitevő dákok most már saját nevükön jelenjenek meg a forrásokban.

Az agathyrrosoktól nyugatra Hérodotos még egy iráni nevű népet említ, a sigynnákat, «akik méd ruhát viselnek, lovaik egész testét pedig hosszú szőr borítja, öt ujjnyi is van a szőrük hosszúsága, kicsik, kosfejűek és lovaglásra alkalmatlanok, de kocsiba fögva igen gyorsak; ezért a bennszülöttek kocsihúzásra használják őket. Ezeknek (ti. a sigynnáknak) a határa pedig az Adriánál lakó venetekig ér. Azt mondják róluk, hogy a médek leszármazottai . . .». A sigynnák neve egy óiráni **sikvan-* alaknak a fejleménye. Nyilvánvalóan ebben az esetben is egy iráni, de Hérodotos tanúbizonysága szerint nem-szkíta néppel van dolgunk, amelynek iráni eredetét részben a médekével egyező viselete, részben pedig az is alátámasztja, hogy más antik források szerint a Kaukázus vidékén is éltek sigynnák, s így valószínű, hogy a magyarországi sigynnák a Kaukázus vidékéről vándoroltak nyugatra.

A sigynnák régészeti hagyatékának meghatározása szempontjából igen fontos az a körülmény, hogy Hérodotos lótarató, de kocsizó népnek írja le őket, továbbá, hogy területük a venetekig nyúlik. Magyarországon az alföldi ún. «szkíta» csoportban találjuk meg

egy ilyen kocsizó népnek a hagyatékát. A Szentes-Vekerzug-i temető világos tanúbizonysága ennek két kocsileletével, s ha több kocsileletet egyelőre nem is ismerünk, de a többi eltemetett ló hátszlóként való használatának sem került meg elő semmi bizonyítéka. A Szentes-Vekerzug-i lovak 135 cm marmagasságukkal középhelyet foglalnak el a 145–150 cm marmagasságot elérő déloroszországi szkíta és altaji és a lényegesen alacsonyabb nyugati lovak között. Így igen valószínű, hogy ezeket elsősorban valóban kocsiba fogva használták. E magyarországi lovak még így is messze felülmúlták a nyugatibb területek kis termetű lovait, s így érthető, hogy e lófajta egészen a venétekig elterjedt. Ez ugyanakkor kitűnően egyezik egyrészt Hérodotosnak azzal az adatával, hogy a sigynnák határa egészen az Adriánál lakó venétekig ér, másrészt pedig Párducz Mihálynak azzal a megfigyelésével, hogy az alföldi ún. «szkíta» leletsoport leletei Szlovénián keresztül valóban a venétek területéig nyomon követhetők. Ebben az összefüggésben arra is rá kell mutatni, hogy a venéteknek ezek a sigynnáktól származó lovai keresett árucikket jelentettek Görögországban. Már Alkman említi 650 körül a «venét versenylovat» s a «versenyt nyert venét csikópár» kifejezés nála azt is világosan bizonyítja, hogy a venét lovakat a görögök a kocsiversenyekhez használták. Az Euripidész Hippolytosz-ában szereplő «venét csikópár» kétségtelenül teszi, hogy a venét lovak mint versenykocsi-lovak híréket legalábbis 428-ig megőrizték. E magyarországi eredetű venét lovaknak az alkalmazása Görögországban kitűnően igazolja Hérodotosnak azt a tudósítását, hogy a sigynnák lovai kocsiba fogva «igen gyorsak». Ugyanakkor Spártának a kapcsolatai a venétekkel, s a venét lovak importálása Spártába jól megvilágítja a spártai készítésű ártándi hydria idekerülésének útját és módját.

Az elmondottak alapján az alföldi ún. «szkíta» leletsoport ethnikumának a legnagyobb valószínűséggel a sigynnákat határozhatjuk meg. Ugyanígy kézenfekvő az erdélyi ún. «szkíta» leleteket az agathyrsosokkal kapcsolatba hoznunk. Természetesen az agathyrsosokhoz hasonlóan a sigynnák esetében is fennáll az a lehetőség, hogy voltaképpen csak uralkodóréteget jelentettek a hatalmuk alatt álló terület lakosságának. A legfigyelemreméltóbb a két néppel kapcsolatban az, hogy bennük iráni ethnikummal, de nem szkítákkal állunk szemben. Ebből a tényből az a szükségképpen következtetés adódik, hogy e két népnek vagy törzsnek Erdélybe és Magyarországra még akkor kellett bevándorolnia, mielőtt a szkíták elterjedésének Hérodotostól leírt képe kialakult volna. Ez parancsolólag veti fel azt a kérdést, hogy mikor jött létre Dél-Oroszországnak Hérodotosból ismert ethnikai arculata, s ami ezzel szorosan összefügg, hogyan kell megítélnünk a kimmerek és szkíták egymáshoz való viszonyát ethnikai, kronológiai és régészeti szempontból.

A kimmerek ethnikumának kérdése lényegesen egyszerűbbé vált azért, hogy a thrákokat mint ethnikai tényezőt Dél-Oroszországban figyelmen kívül hagyhatjuk. Így a kimmerek ethnikumát lényegében véve nyelvi maradványaik: a *kimmerioi* / *gimír* népnév, továbbá *Dugdammē/Lygdamis*, *Šandakšatru* és *Teušpaa* királyneveik alapján kell megítélnünk. A *kimmerioi/gimír* népnév iráni eredetű, s óiráni **gaya-mira*- alakra vezethető vissza. Ugyanígy iráni eredetű valamennyi kimmer királynév is: *Dugdammē* óiráni **Duydamāyā*-, *Šandakšatru* óiráni **Sanda-χšāθra*-, *Teušpaa* pedig óiráni **Taviš-paya*-alaknak a folytatása. Kiszámú nyelvi maradványuk alapján tehát a kimmereket iráni nyelvű népnek kell tartanunk. Meg kell jegyeznünk, hogy nyelvi szempontból e kimmer nevek lényegében véve ugyanazt az iráni nyelvet és nyelvállapotot tükrözik, mint a szkíta nevek. Nyelv tekintetében tehát kimmerek és szkíták között nem lehetett nagy különbség.

A kimmerek történetét az antik és az asszír forrásokból csaknem olyan részletességgel ismerjük, mint a szkítákét. Rá kell mutatnunk azonban arra, hogy a kimmerekre vonatkozó antik forrásanyagban két réteget kell megkülönböztetnünk: a valóságos adatokon alapuló régi tudósításokat (ezek főleg az ó-ión földrajzi és néprajzi irodalom termékei) és a későbbi mitológiai és irodalmi spekulációkat. Jelnycikij, aki a kimmerekről szóló munkájában ezt a két réteget összekeverte, ezzel félrevezette az utóbbi másfél évtized szovjet régészeti kutatását.

Az asszír források szerint a kimmerek 730 körül jelennek meg Transzkaukázsiában mint komoly veszély Urartu számára, 714-ben súlyos vereséget mérnek Urartura, az urartui királyok azonban később szövetséget kötnek velük. Ettől kezdve egy részük urartui szolgálatban harcol, s Urartuban marad, más részük azonban nyugat felé nyomul előre s 675 körül megsemmisíti a frig államot, 652-ben döntő vereséget mér a lyedekre, s 640 körül Kisázsia egész göröglakta partvidékét végigpusztítja. Ebben az időben a kimmerek hatalma Kisázsiaiában a tetőfokán áll. 630 körül azonban az assziroktól vereséget szenvednek. Egy fél évszázaddal később, 580 körül a lydek végleg kiszorítják őket Kisázsia nyugati részéből. Maradványaik Kappadokiában telepednek le, amely az örmény forrásokban még a korai középkorban is a *Gamirk* nevet viseli.

A szkíták 675 körül tűnnek fel Elő-Ázsiában, ahol központjuk a mai Azerbejdzsán területén, az Araksz folyó mentén lehetett (Mingecsaur-i leletek!). Innen Mannai és Média felé nyomulnak előre és 652-től 625-ig uralkodnak a médek felett, s ez alatt az asszirokkal állnak szövetségben. Később a médek lerázzák a szkíták uralmát, s ekkor a szkíták a médek szövetségeseiként harcolnak. 593 után részben visszatérnek Dél-Oroszországba, részben méd uralom alá kerülnek.

A görög források szerint a szkíták lakta terület korábban a kimmerek birtokában volt, akik, amikor a Dontól keletre vagy északra lakó szkíták a massageták vagy az issédonok nyomása alatt megtámadták őket, a Fekete-tenger partvonalát követve a Kaukazon keresztül Elő-Ázsiába menekültek. A szkíták üldözték a kimmereket, de eltévesztették az utat, s a Kaukázust északról megkerülve a Káspi-tó mentén hatoltak be Elő-Ázsiába, ahol 28 évig uralkodtak. Mikor onnan visszatértek, kemény harcot kellett vívniuk rabszolgáik és az azokkal összeállt feleségeik fiaival.

Az asszír források lehetővé teszik, hogy a görög tudósítások alapvető tévedését helyesbítsük. Kétségtelen ugyanis, hogy a kimmerek behatolása Elő-Ázsiába egyáltalán nem áll összefüggésben a szkíták ellenük intézett támadásával. A kimmerek megjelenése Elő-Ázsiában több mint félszázaddal megelőzi a szkítákét, s nyilvánvalóan nem a kimmer hatalom összeomlásáról, hanem éppen ellenkezőleg — legnagyobb erő kifejtéséről tanúskodik. Megfigyelt történeti törvényszerűség, hogy a Dél-Oroszországban lakó steppei népek rendszerint akkor intéztek támadásokat Transzkaukáziaiba, amikor egy-egy nagy kiterjedésű, erős törzsszövetséget hoztak létre. Így mind a kimmerek, mind a szkíták Elő-Ázsiában való megjelenése mögött egy-egy erős nomád törzsszövetség megalakulását kell feltennünk. Az is kétségtelen, hogy az Elő-Ázsiából visszatérő szkíták a Krim félszigetnél nem harcolhattak saját rabszolgáik gyermekei ellen, hiszen e terület nem is volt birtokukban, amikor Elő-Ázsiába behatoltak. A görög források tévedése úgy keletkezett, hogy a görögök a dél-oroszországi és az elő-ázsiai események egymáshoz való időbeli viszonyát nem tudták pontosan megállapítani, s úgy gondolták, hogy a kimmerek behatolása Elő-Ázsiába akkor történt, amikor a szkíták elfoglalták területüket Dél-Oroszországban. Utóbbi esemény azonban a valóságban csaknem két évszázaddal később történt. A kimmerek és szkíták harcái Dél-Oroszországban még a korai görög gyarmatok lakosainak a szeme előtt játszódtak le, s annak világos történeti hagyományát még az V. században is megőrizték. Ennek az eseménynek *terminus ante quem*-je Darioznak a szkíták ellen vezetett hadjárata, tehát i. e. 514, *terminus post quem*-je pedig a görög gyarmatvárosok alapítása a VI. század elején a Fekete-tenger északi partvidékén. Közlebbi időmeghatározást tesz lehetővé ezeken az időhatárokon belül Aristeas eposza, akinek akméját 546-ra tehetjük, s aki szemelláthatólag mint az események kortársa a görög irodalomban elsőként említi a kimmerek felváltását a szkíták által a fekete-tengeri steppeken.

Mindezek alapján az egész történeti folyamatot a következőképpen rekonstruálhatjuk. A dél-oroszországi steppe és erdős steppe lakossága legalábbis a neolitikumtól kezdve proto-índo-iráni és esetleg balti törzsekből állott. Ezt kétségtelenné teszik azok a nagyszámú nyelvi kapcsolatok, amelyek a proto-szláv, a proto-balti és a proto-índo-iráni között kimutathatók, s amelyek létrejötté csak a proto-szlávok és proto-baltiak településterületének a proto-índo-iráni törzsekkel való érintkezése esetén képzelhető el. Ennek megfelelően az i. e. III. évezredbe felnyúló ún. gödörösíros kultúrát Dél-Oroszországban a proto-irániakkal és proto-baltiakkal kell kapcsolatba hoznunk. A gödörösíros kultúrából később a II. évezred folyamán a katakombás kultúra fejlődött. A proto-irániak területe e korban kétségtelenül kiterjedt már Ázsiára is, s e keleti áruk lehetett az Andronovo-kultúra ethnikuma. Az i. e. II. évezred végén a katakombás kultúrát Dél-Oroszországban a gerendasíros kultúra váltja fel. Ennek eredetét Kriveova-Grakova nyomán a volga-vidéki Poltavka-kultúrában láthatjuk, amely az i. e. II. évezred közepétől kezdve fokozatosan nyugat felé hatol, s az i. e. XIII—XII. századra eléri már a Dnyeper-vidéket is. A mondottakból következik, hogy ebben az esetben voltaképpen egy intra-ethnikus folyamat játszódott le. Úgy látszik, hogy egy volga-vidéki proto-iráni törzs hatolt be a dél-oroszországi steppekre proto-iráni és proto-balti törzseinek területére, és fokozatosan kiterjesztette hatalmát vagy befolyását az egész vidékre. Lehetséges, hogy ez a folyamat bizonyos társadalmi rétegződés kialakulásával is együtt járt, s valószínű, hogy a nomád állattartás egyre nagyobb arányú kifejlődése áll a háttérben.

Az újabb szovjet régészeti kutatásban általánosan elfogadottnak látszik az a feltevés, hogy a szkíta kori kultúra gyökerei a gerendasíros kultúrára nyúlnak vissza. Ez a meggyőző megfigyeléseken alapuló elgondolás azonban szembeötlő ellentétben áll a kimmerekre és szkítákra vonatkozó történeti adatokkal. Az ellentmondás feloldására

sok kísérlet történt, egyik kevésbé meggyőző, mint a másik. Megfontolásra legérdeমেsbbnek látszik még Grakov elképzelése, aki úgy gondolja, hogy a gerendasíros kultúra vándorlásának két szakasza volt, s így ezeket kapcsolhatjuk a szkíták és a kimmerek megjelenéséhez, akiknek kultúrája már régtől fogva olyan hasonló volt, hogy a szkíták vándorlása régészetiileg nem fogható meg. Grakov koncepciójában figyelemreméltó az a gondolat, hogy a kimmerek és a szkíták kultúrája nem különböztethető lényegesen egymástól. Nagy vonásokban Rostowzewnek is ez volt a felfogása. Az alaphiba azonban Grakov elgondolásában ott van, hogy a kimmereknek és a szkítáknak a történeti forrásokban leírt küzdelmét azonosítja a gerendasíros kultúrának a behatolásával a dél-oroszországi steppe és erdős steppe területére. Ez azonban lehetetlen, mert az utóbbi folyamat az i. e. II. évezredben játszódott le, az előbbi pedig az i. e. VI. században ment végbe.

Mindezek a nehézségek megoldódnak azonban akkor, ha figyelembe vesszük a történeti források ismertetett tanúságait. Ezek szerint a kimmerek Urartuba való benyomulását 730 körül meg kellett előznie legalább néhány évtizeddel egy erős kimmer törzsszövetségnek a kialakulása. Ezt tehát a 770—750 körüli időre tehetjük. Az alapja ennek nyilvánvalóan egy nomadizáló, harcra kész törzsi arisztokráciának a kifejlődése volt. A kimmer törzsszövetség valószínűleg kiterjedt a gerendasíros kultúra egész területére, és a történeti források alapján következtetve hatalmába kerítette a Kaukázus középső vidékét, a Kobán-kultúra területét is. A kaukázusi fémművesség közreműködésével formálódott ki azután a kimmereknek az a jellegzetes fegyver- és lószerszámkészlete, amely az egész hatalmuk alatt álló területen elterjedt, s amelynek világos különbözősége a klasszikus kori szkíta fegyverzettől és lószerszámától először tette lehetővé egy prészkíta lovas nép régészeti hagyatékának meghatározását.

Ebben az időben, a közép-európai kronológia szerint a H B végén — H C elején, tehát éppen 750 körül jelennek meg Magyarország területén az első bronzzablaoldatok, amelyeknek összefüggését a kobáni típusokkal már a korábbi kutatás megvilágította. Ezek a leletek minden bizonnyal kimmer, azaz iráni ethnikumnak a megjelenésével állnak kapcsolatban, s ezeknek a Hallstatt B/C kori közép-európai kultúrák ethnikumai-val való érintkezése hozta létre a szomszédos nyugati vidékeken is a keleti típusú lószerszám utánpótlását és ugyanakkor közvetítette a Hallstatt-kultúra számos elemét egészen a Kaukázusig. Korábban a kimmereknek ez az út, a VIII. század közepén kialakuló anyagi kultúrája legjobban Magyarország területén és a Kaukázusban volt régészetiileg megfogható, azonban azóta a Dnyeper vidéken (Poltvai terület) és a Krimben (Szimferopolnál) talált leletek kezünkbe adják az összekötő láncszemeket is a két terület között. Még annak idején, a negyvenes évek végén készítettem elő egy munkát, amelyben rámutattam arra, hogy főleg a Dnyeper vidéki, elsősorban a Smela környéki, Guljaj-Gorod-i leletek anyagában igen sok kaukázusi elem található, míg ugyanez hiányzik a Dnyeper és a Don közötti területek leletanyagából. Ez arra mutat, hogy a kimmer törzsszövetség területén főleg a Kelet-Magyarország — Dnyeper vidék — Krim — Kubán vidék — Közép-Kaukázus vonalon volt erős kapcsolat, vagy pedig, hogy a Don vidék egy bizonyos időponttól, esetleg a 700-as évektől már nem tartozott a kimmer törzsszövetség területébe.

Ez a kérdés már átvezet ahhoz a problémához, mennyire terjedhetett ki kelet felé a kimmer törzsszövetség területe. Annak idején, főleg az előbb említett jelenség alapján, meglehetősen szkeptikusan ítélt meg a kimmerek hatalmának keleti kiterjedését. A Gallus és Horváth által összegyűjtött keleti leletanyag annyira heterogén jellegű volt, hogy semmiféle történeti következtetést nem lehetett levonni belőle. Azóta a majemiri kultúra alaposabb megismerése már lehetővé tette a kimmerek bizonyos keleti kapcsolatainak feltevését. Most azonban az Ujgarak-i és Tagiszken-i temetők feltárása a Szír-darja torkolatvidékén kétségtelenül teljesen új helyzetet teremt a kérdés vizsgálatában. E még közöletlen temetők leletanyaga, amelynek ismeretét Artamonov és Szorkin szívességének köszönhetem, annyira rokon a magyarországi kimmer leletekkel, hogy ez feltétlenül igen szoros történeti kapcsolatokra utal. Így felmerül az a lehetőség, hogy a kimmer törzsszövetség területe, legalábbis egy bizonyos időpontban, Nyugat-Kazahsztánra is kiterjedt.

Mindenesetre a szkíták megjelenése 675 körül Transzkaukáziában arra mutat, hogy egy-két évtizeddel korábban, 700 körül létrejött a szkíta törzsszövetség is. Ennek területi kiterjedésére vonatkozólag az a tény nyújt némi támpontot, hogy a szkíták Elő-Ázsiába a Káspi-tó mentén a Derbenti Kapun keresztül nyomultak be. Ez azt bizonyítja, hogy nem voltak a Közép-Kaukázuson keresztül vezető átjáró, az Alán Kapu birtokában, s így következőképpen a Kobán-kultúra területe sem tartozott hatalmuk alá. A szkíta törzsszövetség területe ebben az időben szemmel láthatólag még csak az Észak-Kaukázus vidékének keleti részét foglalta magában, s nyilván az azzal földrajzilag szerve-

sen összefüggő Volga-vidéket. Ezek a történeti források alapján nyert eredmények jól összeegyeztethetők azzal az elgondolással, amely a szkíták eredetét a gerendasíros kultúra Hvalinszki csoportjával hozza kapcsolatba.

Úgy látszik tehát, hogy az eredetileg messze keletre kiterjedő kimmer törzsszövetség i. e. 700 körül két részre szakadt, s a keleti rész *Skolotoi* (óiráni **Skp-ata*- v.ö. szogd *skrtyy* 'triumphant, victorious') néven önállóvá vált. A nomád törzsszövetségeknek ilyen kettészakadása gyakran megfigyelhető. Ez következett be többek közt a hiung-nu-k és a türkök esetében is. A Transzkaukáziaiba behatoló skolotok azután — mint 1943-ban tartott már említett előadásomban kimutattam, a médektől kapták a **Skuda*- nevet, amelyet az asszírok *Iskuza*, a görögök pedig *Skythai* alakban vettek át.

A kimmer és a szkíta törzsszövetségnek ez az egymásmellettsége és szembenállása jól tükröződik az előázsiai forrásokban. Ez az oka többek közt annak, hogy a kimmerek és szkíták Elő-Ázsiában mindig egymással szembenálló hatalmi csoportosulásokhoz tartoznak. Mint említettem, a kimmerek hatalma i. e. 640 körül állott a tetőpontján. Így nem valószínű, hogy ez előtt az időpont előtt a szkíták hatalmának nyugat felé való kiterjesztése megkezdődött volna. Kézenfekvő viszont arra gondolnunk, hogy a kimmerek elő-ázsiai hatalmának összezsugorodása következményekkel járt Dél-Oroszországban is, s így 630 után a szkíta törzsszövetség nyugat felé való terjeszkedése már megkezdődhetett. Ha helyes Krivcova-Grakovának az az elgondolása, amely szerint a legrégebb szkíta települések az Azóvi-tenger északi partvidékén helyezkednek el, akkor valószínűnek látszik, hogy a szkíták előnyomulása elsősorban ezen a területen következett be. A szkíta törzsszövetség terjeszkedése ilyen módon területileg két részre szakította a kimmer törzsszövetséget: egy északnyugati, Dnyeper-vidéki és egy délkeleti, kaukázusi és előázsiai részre. A kettő között az összekötő kapcsolatot a Taman-félsziget és a Krim jelentette, ezért keletkeztek itt a Keresi-szorosnál a *Kimmeriké* és a *Kimmerion* nevű helységek, s ezért őrizte meg a kimmerek itteni közlekedésének emlékét a *Kimmeria porthméia* «Kimmer átkelőhelyek» helymegjelölés.

A szkíták előnyomulása nyugat felé lényegében véve azt jelentette, hogy a korábban a kimmer törzsszövetséghez tartozó iráni törzsek most a szkíta törzsszövetség állományába kerültek át. Valószínű tehát, hogy a szkíták hatalomra jutása Dél-Oroszországban nem hozott ethnikai változást magával, legfeljebb az uralkodó nemzetségek vagy törzsek kicserélődését jelentette. Az anyagi kultúra tekintetében a fő különbségnek a két törzsszövetség között főleg az látszik, hogy a Kobán-kultúra jellegzetes fémkészítményei csak a kimmer hatalom alatt álló területeken, tehát Kelet-Magyarország, Dnyeper vidék, Krim-félsziget, Kubán vidék, Közép-Kaukázus területén terjedtek el, s itt érvényesültek elsősorban az Urartu területéről kiinduló hatások is. Utóbbiak közül elég a kis pikkelyekből álló fémpancél átvételére és a négy körívvel négy részre osztott és középen körrel díszített gombok utánzására utalni.

A nyugati és keleti kimmer csoportok közötti kapcsolat 590-ig állhatott fenn, amikor a médek a szkítákkal együtt Urartu területét végleg elfoglalták. Hogy eddig az időpontig a kapcsolat az Urartuban és a nyugaton élő kimmerek között még elég élénk volt, azt jól mutatják a mihalkóvi és az ahalgori kincsleletek közötti szoros összefüggések (phiale, torques). Az 590-es évek körül indulhatott meg a kimmer és a szkíta törzsszövetség közötti küzdelem végső szakasza is Dél-Oroszországban. Ennek végeredménye az volt, hogy a kimmer törzsszövetség felbomlott, egyes részei elmenekültek, más részei pedig a szkítákba olvadtak. Valószínűleg ekkor kerülhettek az agathyrrosok is Erdélybe, s ez egyúttal jól megmagyarázza ellenséges magatartásukat a szkítákkal szemben Darcios hadjárata alkalmával. Hogy Magyarországon és Erdélyben a kimmerek agathyrrosok és sigynnák néven jelennek meg Hérodotosznál, annak az az oka, hogy a kimmer törzsszövetség széthullása után a még megmaradt törzsek saját törzsneveket használtak tovább.

Valószínű, hogy a kimmer törzsszövetség széthullásának idején, tehát a VI. század első évtizedeiben a sigynnákhoz is kerültek még újabb kimmer ethnikai elemek. Erre mutatnak azok a kapcsolatok, amelyek a sigynnák hagyatékában a Kaukázus vidékével megfigyelhetők. Utalhatunk elsősorban a gyomai fejedelmi sírleltre urartui jellegű aranytárgyaival, továbbá a kimmer zeblák VIII. típusára, amely keleti kimmer előzményekből Magyarország területén keletkezett. Utóbbiak történeti megítélése szempontjából igen fontosak a Karmir Blurban talált leletek. Az ottani urartui várban három lószerszámkészlet is előkerült, amely a várat védő harcosoktól származik. Mivel e lószerszámkészletek nem urartui jellegűek, kétségtelen, hogy urartui szolgálatban álló lovas harcosok hagyatékával állunk szemben. Mivel a számbajövő két nép, a kimmerek és a szkíták közül az előbbieket harcoltak urartui szolgálatban, az utóbbiak viszont a médeknek voltak a szövetségesei, akik a Karmir Bluron épült urartui várat elfoglalták, nem

lehet kétséges, hogy e három lószerszámkészlet kimmer harcосoké volt. E három lószerszámkészlet közül már most az egyiknek vas oldaltagjai voltak, amelyeknek formája megfelel a diósgyőri vas zablák egyik típusának (G—H LXVIII. 2—3). A másik készletnek csont oldaltagjai voltak, amelyek a mezőnyéki zablákhoz hasonló VIII. típusú oldaltagok előzményének tekinthetők. Mivel a lószerszámkészletek a vár elpusztulása előtt is már használatban lehettek, e zablatípusok nyilvánvalóan léteztek már az i. e. VII. század utolsó évtizedeiben. Ezt figyelembe véve a magyarországi VIII. típusú zablák kialakulását nyugodtan tehetjük a VI. század első évtizedeire, s így az ártándi lelet földbekerülését is közelebb hozhatjuk a benne talált spártai Lydria keletkezési idejéhez.

Igen fontos az a tény, hogy a Karmir Bluron talált kimmer lószerszámkészletek ún. «szkíta» állatstílusban készült részeket is tartalmaznak, amelyek pontosan megfelelnek a keletre hasonló leleteknek. Ez ugyanis azt bizonyítja, hogy az ún. «szkíta» állatstílus éppen úgy megvolt a kimmereknél is, mint a szkítáknál, sőt több körülményből arra lehet következtetni, hogy létrehozásában és a keletre való elterjedésében a kimmereknek döntő szerepe volt.

BORZSÁK ISTVÁN

NONA AETAS?

A IUVENALIS-SZÖVEG HAGYOMÁNYOZÁSÁNAK KÉRDÉSEIHEZ

Az Ókortudományi Társaság 1964. május 15-i közgyűlésén Hahn István gondolatébresztő előadást tartott a florusi *Epitome* korszakbeosztásához fűződő kérdésekről.¹ Kifejtette, hogy a Varróra visszavezethető «biológiai» periodizálást (*infantia* — *pueritia* — *adulescentia* — *iuventus* — *senectus*) valószínűleg az id. Seneca alkalmazta a római állam történeti fejlődésének szemléltetésére, oly módon, hogy Róma «öregkorát» a Gracchusoktól Actiumig húzódó polgárháborúk századára tette, Augustus korát pedig *altera infantia*-ként — pozitív értelemben — újjászületésnek minősítette. Ezt a biológiai szkémát vette alapul előadásában Florus is, de a mű prooemiumában a traianusi ambíciókhoz igazítva, amennyiben a megújodást Traianus korába iktatta át. (Az *altera infantia*-t később Lactantius peioratív értelemben az elaggott szervezet második gyermekkoraként szerepeltette,² míg Ammianus Marcellinus³ — mint egyébként a Symmachus-kör — az öregségnek kijáró tiszteletet, nem a szánásra, hanem a csodálatra méltó mozzanatokot emelte ki, a kiállott próbákban a jövő zálogát pillantotta meg.)

Florus opportunistá történelem-kostruálásánál is eredetibb az *Epitome* prooemiumában olvasható és eddig csak szövegkonjektúrákkal értelmezhetőnek vélt kronológiai vázlat kibogozása. A prooemium szerint (Florus tulajdonképpeni előadásának évszámadataitól eltérőleg) Róma *infantia*-ja — a királyok kora — «majdnem 400», *adulescentia*-ja — Italia meghódításának időszaka — 150, *iuventus*-a — Augustusig — ugyancsak 150, végül Augustustól Traianusig számított *senectus*-a «200-nál nem sokkal kevesebb» évig tartott. A nyilvánvaló nehézségeket régebben úgy próbálták kiküszöbölni, hogy az *infantia* CCCC és az *adulescentia* CL évét CCL-re, a *iuventus* CL évét pedig CC-ra változtatták. A bökkenő ott van, hogy a Florus-szöveg mindkét főrecenziója ugyanazokat a számadatokat őrzi, ráadásul a legjobb (*Bambergensis*) kéziratban *betűkkel* kiírva. A «szövegromlás» paleográfaiilag még csak értelmezhető volna, de logikailag semmiképpen sem: a kronológiai kérdésekkel annyit bajlódó késő-ókorban ilyen durva hibákat a legfelületesebb redaktor sem követhetett volna el. Konjektúrák kigondolása helyett inkább a hagyományos szöveg értelmét kell kihámozni. Ezt Hahn a prooemium évszámainak egyszerű összeadásával érte el: ha a 400-at, a kétszer 150-et és a *senectus* 200 évét a 100-nak feltételezett *saeculum nostrum*-mal egybefogva összeadjuk, az iráni gyökerű chiliasztikus számítások ezer éve jön ki, amelyen belül a fémekkel jelzett, egyre hitványabb és egyre rövidebb négy világkorszak elképzelése a tíz saeculumra terjedő világerőszakával kereszteszódik.

Hahn elmélete szellemes és meggyőző: Florus a közkeletű biológiai szkémát összhangba akarta hozni a jólismert eschatológiai-chiliasztikus beosztással. Nehézség persze így is marad (a *saeculum nostrum*-ként az előzőkhöz csapott 100 év a szövegben nem

¹ Azóta megjelent: Florus prooemiumának kronológiai alapjai. *Antik Tan.* 11 (1964) 75—86. 1.

² Div. inst. VII 14 sk.

³ XIV 6, 3 sk.